

باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دانشجویان

ندا اثنی عشری^{۱*}، علیرضا بخشایش^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی nedaesnaashari@yahoo.com

^۲ عضو هیئت علمی گروه روان‌شناسی بالینی، دانشگاه یزد

چکیده

از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت و میزان تعهد به آن، می‌توان به نقش مثبت باورهای مذهبی اشاره کرد. پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه باورهای مذهبی با بحران هویت و سبک‌های هویت در دانشجویان انجام شد. نمونه مورد بررسی شامل ۲۴۰ نفر از دانشجویان دانشگاه یزد بود که به صورت نمونه-گیری خوشه‌ای انتخاب شدند و پرسشنامه‌های باورهای مذهبی، بحران هویت، و سبک‌های هویت را تکمیل نمودند. بحران هویت با باورهای مذهبی در افراد رابطه منفی معناداری نشان داد و باورهای مذهبی با سبک‌های هویت ارتباط معناداری داشته است. همچنین نتایج نشان داد دانشجویان پسر از باورهای مذهبی قوی‌تری نسبت به دانشجویان دختر برخوردار بودند. به طور کلی از نتایج این مطالعه می‌توان چنین استنباط کرد که هرچند عوامل متعددی در بروز و شکل‌گیری بحران هویت نقش دارند، اما باورهای مذهبی نقش انکارناپذیری در پیشگیری از بحران هویت دارند.

کلید واژه‌ها: باورهای مذهبی؛ بحران هویت؛ سبک‌های هویت؛ دانشجویان

مقدمه

انسان فطرتاً خداجو خلق شده است و میل و گرایش باطنی به خدا دارد. به عبارتی از آموزه‌های ذاتی مختص انسان که تعبیر به فطرت می‌شود در سه بعد معرفتی و شناختی، گرایشی و توانشی به ترتیب در انسان حس خدایابی و میل به خداگرایی و توانایی قرب الی الله وجود دارد که در نهاد آدمی به ودیعه گذاشته شده است (اکبری، ۱۳۸۷).

اهمیت مسئله هویت از آن‌جا که یکی از عناصر لازم برای انسجام اجتماعی در جامعه است، بیشتر روشن می‌شود. اصطلاح هویت (identity) از دهه ۱۹۵۰ رایج شده است. هویت یک ساختار روانی-اجتماعی است که بذر شکل‌گیری آن در سال‌های پیش از نوجوانی پاشیده شده است. اریکسون و دیگر روان‌شناسان معتقدند، تمایل به هویت‌یابی از نوجوانی شروع می‌شود. از مشخصه‌های اصلی هویت، انتخاب ارزش‌ها، باورها و هدف‌های زندگی است (بخشایش و رضایی مقدم، ۱۳۹۰). یافته‌ها نشان می‌دهد رشد هویت را در حوزه تجربه دینی می‌توان روشن کرد (الیسات و پرات، ۲۰۱۲). مناسک دینی از جمله مؤلفه‌های کلیدی هویت ملی است که هم توجیه معنوی و ذهنی دارد و هم جلوه بیرونی. معنای درونی و نمایش بیرونی مناسک دینی، هویت یک قوم را از دیگری متمایز می‌کند. کمتر مراسم و برنامه‌ای را می‌توان یافت که از نظر قدمت، حضور دل، همگانی بودن و هماهنگی بیرونی به پای مناسک و عبادات دینی برسد.

در سوی دیگر مسئله بحران هویت مطرح می‌شود که ناشی از عوامل گوناگونی از جمله ضعف باورهای مذهبی است. در حوزه جامعه‌شناسی ریشه بحران هویت را در جامعه و ساختارهای فرهنگی و در حوزه روان‌شناسی ریشه آن را در امور فردی و روانی فرد جستجو می‌کنند (شرفی، ۱۳۸۷: ۸۰). انتخاب واژه بحران هویت (identity crisis) برای انتقال از نوجوانی به بزرگسالی اشاره به حساسیت این دوران دارد، زیرا در این دوران است که فرد یا موفق به تعریفی مناسب و قابل قبول از خود می‌شود که با شرایط فردی و محیط اجتماعی او هماهنگ است یا این که دچار سردرگمی شده و از نظر فردی در رنج خواهد بود و تعریف او از خودش با معیارهای اجتماعی در تضاد خواهد بود. انتخاب واژه بحران همان

وضعیت مرزی بین سردرگمی و کسب هویت، یکپارچگی یا اغتشاش است. در کل بحران هویت با نشانه‌های افسردگی، اضطراب و شک و تردید تعریف شده است (روسی و مبرت، ۲۰۱۱).

با این اوصاف فرد برای خروج از این بحران بایستی به یافتن ارزش‌های مثبت و پایدار در فرهنگ، مذهب یا ایدئولوژی خود بگردد تا از درهم ریختگی هویت رهاشده شود و هویت اصیل خویش را بازباید، در پژوهشی نشان داده شد که فرآیند کسب هویت و داشتن ارزش‌ها و اهداف با هم روابط متقابل دارند (دوریز و همکاران، ۲۰۱۲). در تحقیقی که رجایی و همکاران (۱۳۸۸) بر روی جوانان انجام دادند دریافتند که بین باورهای اساسی مذهبی با بحران هویت در جوانان ارتباط منفی معنادار وجود دارد ($r = -0.307$)، در تفسیر این یافته می‌توان گفت هر چه میزان باورهای مذهبی در جوانان بالاتر و قوی‌تر باشد میزان بحران هویت در آنان کمتر خواهد بود. همچنین نتایج پژوهش دهشیری (۱۳۸۴) نشان داد که بین دین‌داری و بحران هویت و نیز بین پیشرفت تحصیلی و بحران هویت رابطه معکوس و معناداری وجود دارد، به عبارت دیگر هرچه باورهای مذهبی قوی‌تر بودند میزان بحران هویت کمتر مشاهده می‌شد و به تبع هرچه بحران هویت کمتر بود میزان پیشرفت تحصیلی افزایش می‌یافت.

برزونسکی یکی از نظریه‌پردازان فرآیند شکل‌گیری هویت است که با تلفیق جنبه‌های گوناگون هویت از قبیل فرآیند، ابعاد و محتوا سه سبک برای آن در نظر گرفت. سبک هویت هنجاری، سبک هویت سردرگم-اجتنابی، سبک اطلاعاتی و تعهد هویت که پس از شکل‌گیری سبک هویت باید وجود داشته باشد. به نظر برزونسکی تعهد یک عنصر اساسی در ساختار هویت است و به کمک تعهد است که چارچوبی برای ارزیابی و تنظیم رفتار فراهم می‌شود و به رفتار هدف و جهت داده می‌شود. متأسفانه هنوز پژوهشی در خصوص رابطه باورهای مذهبی و سبک‌های هویت صورت نگرفته است. از آنجا که باورهای مذهبی نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در بحران هویت دارد، هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه باورهای مذهبی با بحران هویت و سبک‌های هویت در دانشجویان دانشگاه یزد در سال تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۹۱ بود.

روش

شرکت‌کنندگان و طرح پژوهش

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی-همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانشجویان دانشگاه یزد در سال تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۹۱ تشکیل داده‌اند. نمونه آماری پژوهش شامل ۲۴۰ نفر (پسر= ۱۱۹ و دختر= ۱۲۱) بوده که در دانشکده‌های علوم انسانی، فنی مهندسی و علوم پایه مشغول به تحصیل بودند و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند.

ابزار

در این پژوهش، به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق، از پرسشنامه استاندارد باورهای مذهبی اساسی، پرسشنامه بحران هویت و پرسشنامه سبک هویت استفاده شده است. پرسشنامه باورهای مذهبی (Basic Religious Beliefs Questionnaire, BRBQ) شامل ۵۰ گویه بوده و در مجموع سه دسته باور مذهبی اساسی را در مورد خداوند، انسان و هستی، در قالب ۱۰ مؤلفه مورد بررسی قرار می‌دهد. نمره گذاری این پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) می‌باشد. روایی آن توسط اساتید و متخصصان این زمینه مورد تأیید قرار گرفته است و ضریب آلفای کرونباخ برای نمره کل پرسشنامه ۰/۹۶ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی بالای این آزمون است (رجایی و همکاران، ۱۳۸۸). باورهای مذهبی در پژوهش حاضر دارای میانگین ۱۷۶/۵۴ و انحراف معیار ۴۲/۷۳ می‌باشد.

پرسشنامه بحران هویت (ICQ): این پرسشنامه شامل ۵۰ سؤال است که در مجموع ۱۰ نشانه بحران هویت را بر اساس نظریه درمان شناختی-هیجانی دینی که شامل: بی‌هدفی، پوچی، ناامیدی، عدم اعتماد به نفس، بی‌ارزشی، نارضایتی از زندگی، اضطراب، غمگینی، پرخاشگری و عصبانیت است را می‌سنجد. نمره‌گذاری این پرسشنامه نیز بر اساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) می‌باشد و روایی آن توسط اساتید و متخصصان این زمینه مورد تأیید قرار گرفته است. برای محاسبه اعتبار از روش آلفای کرونباخ استفاده شد و برابر با ۰/۹۳ به دست آمد که بیانگر اعتبار بالای این آزمون می‌باشد (رجایی و همکاران، ۱۳۸۸). بحران هویت در مطالعه حاضر دارای میانگین ۱۶۷/۹۷ و انحراف معیار ۳۲/۵۳ می‌باشد.

پرسشنامه سبک هویت (ISI): این پرسشنامه یک مقیاس ۴۰ سئوالی است که ۱۱ سؤال آن مربوط به مقیاس اطلاعاتی، ۹ سؤال آن مربوط به مقیاس هنجاری، ۱۰ سؤال آن مربوط به مقیاس سردرگم یا اجتنابی و ۱۰ سؤال دیگر مربوط به مقیاس تعهد است که برای تحلیل ثانویه استفاده می‌شود و یک سبک هویتی محسوب نمی‌شود. پاسخ شرکت‌کنندگان به سئوال‌ها به شکل طیف لیکرت ۵ درجه‌ای می‌باشد که شامل کاملاً مخالف = ۱ تا کاملاً موافق = ۵ می‌باشد. بزرونسکی (۱۹۹۲)، اعتبار درونی را با ضریب آلفا برای مقیاس اطلاعاتی ۰/۶۲، مقیاس هنجاری ۰/۶۶ و مقیاس سردرگم اجتنابی ۰/۷۳ گزارش کرده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که پرسشنامه سبک هویت از اعتبار بالایی برخوردار است و در نتیجه می‌تواند ابزار مناسبی برای ارزیابی شکل‌گیری هویت از دیدگاه پردازش اطلاعات مربوط به خویشتن باشد.

شیوه اجرا

پس از انتخاب خوشه‌ها به رشته‌ها و ورودی‌های مورد نظر مراجعه شده و با توضیح هدف از اجرای پژوهش، اهمیت نتایج مطالعه و اطمینان دادن نسبت به محرمانه ماندن پاسخ‌ها، از شرکت‌کنندگان خواسته شد تا در صورت تمایل در این طرح شرکت نمایند. توضیحات لازم در خصوص پاسخگویی به هر کدام از پرسشنامه‌ها به صورت جداگانه داده شد و داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی (ضریب همبستگی پیرسون و آزمون t برای دو نمونه مستقل) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

نتایج

به منظور بررسی رابطه بین باورهای مذهبی با بحران هویت و سبک‌های هویت از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است.

جدول ۱. ضریب همبستگی پیرسون به منظور بررسی رابطه بین نمرات باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های

هویت

متغیرها	بحران هویت	هویت اطلاعاتی	هویت هنجاری	هویت سردرگم-اجتنابی	تعهد هویت
باورهای مذهبی	-.۱۹۸**	۰/۳۷۳**	۰/۳۵۷**	-.۲۶۷**	۰/۶۳۱**
بحران هویت	۱	-.۳۲۱**	۰/۴۸۳**	۰/۰۴۷	-.۴۳۳**

**p<۰/۰۱

همانطور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، رابطه منفی معناداری بین باورهای مذهبی و بحران هویت وجود دارد (p<۰/۰۱). بنابراین فرضیه اول پژوهش تأیید می‌شود. به طور کلی باورهای مذهبی با تمام سبک‌های هویت به جز سبک هویت سردرگم-اجتنابی، رابطه مثبت و معناداری در سطح ۰/۰۱ داشته است، بدین ترتیب فرضیه دوم پژوهش نیز تأیید می‌گردد.

برای بررسی فرضیه سوم مبنی بر وجود تفاوت در باورهای مذهبی دانشجویان دختر و پسر از آزمون t استفاده گردید، نتایج آزمون‌ها نشان داد که پسران باورهای مذهبی قوی‌تری نسبت به دختران داشتند و فرضیه سوم نیز تأیید گردید.

جدول ۲. مقایسه باورهای مذهبی در دانشجویان دختر و پسر

متغیر	دانشجویان دختر	دانشجویان پسر	t	p
	M(SD)	M(SD)		
باورهای مذهبی	۱۶۳/۲۴ (۵۴/۰۱۳)	۱۸۹/۵۵ (۳۲/۲۶۷)	۴/۵۷	۰/۰۰۰***

***p<۰/۰۰۱

بحث

هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه باورهای مذهبی با بحران هویت و سبک‌های هویت در دانشجویان دانشگاه یزد در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲ بود. فرضیه اول پژوهش مبنی بر وجود رابطه بین باورهای مذهبی و بحران هویت تأیید گردید. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های این پژوهش نشان داد که هرچه نمره‌های باورهای مذهبی افراد بالاتر باشد، نمره‌های بحران هویت آن‌ها پایین‌تر است. به عبارت دیگر افرادی که باورهای مذهبی قوی‌تری دارند کمتر بحران هویت را تجربه می‌کنند و در عین حال افرادی که در شرایط بحران هویت قرار دارند از باورهای مذهبی ضعیف‌تری برخوردارند. یافته‌های حاصل با نتایج تحقیقات رجایی و همکاران (۱۳۸۸)، دهشیری (۱۳۸۴)، دوریز و همکاران (۲۰۱۲) و رول (۲۰۰۸) همسو و هماهنگ است.

در پژوهشی که رجایی و همکاران (۱۳۸۸) بر روی جوانان انجام دادند، دریافتند که باورهای مذهبی جوانان تأثیر مستقیمی بر بحران هویت در آنان دارد و هرچه باورهای مذهبی در این گروه قوی‌تر باشد، احتمال ابتلا به بحران هویت در آنان کمتر خواهد بود. در پژوهشی که دهشیری (۱۳۸۴) بر روی نمونه دانش‌آموزان انجام داد به نتایج مشابهی دست یافت و مشخص گردید دانش‌آموزانی که از بحران هویت کمتری برخوردار بودند پیشرفت تحصیلی بیشتری داشتند. دوریز و همکاران (۲۰۱۲)، در پژوهش خود نشان دادند افرادی که دارای ارزش‌های مثبت و پایدار در مذهب خود هستند از درهم ریختگی هویت در امان خواهند بود و دارای هویت اصیل می‌باشند. رول (۲۰۰۸) در بررسی خود به این نتیجه رسید که معنویت با عوامل گوناگونی از جمله هویت در ارتباط است و با رشد و پرورش ابعاد معنویت در دانش‌آموزان می‌توان هویت آنان را انسجام بخشید و معلمان در این زمینه نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. در مجموع، این یافته‌ها تأیید‌کننده این مسئله هستند که افرادی که از سطوح بالاتری از باورهای مذهبی قرار دارند، از لحاظ بحران هویت در وضعیت بهتری قرار دارند و بحران هویت کمتر آنان را تهدید می‌نماید.

در بررسی فرضیه دوم، نتایج نشان داد هرچه باورهای مذهبی ضعیف‌تر باشد احتمال اینکه فرد دارای سبک هویت سردرگم-اجتنابی باشد بیشتر خواهد بود. لازم به ذکر است بیشترین میزان همبستگی بین باورهای مذهبی و تعهد هویت مشاهده شده است. افراد دارای سبک هویت سردرگم-اجتنابی با ارزش‌هایی چون لذت‌گرایی و قدرت‌طلبی شناخته می‌شوند و در تصمیم‌گیری‌ها دچار شک و تردید هستند که با خصوصیات افراد دارای باورهای مذهبی در تضاد می‌باشد؛ در این تحقیق نیز افراد دارای باورهای مذهبی، کمتر از سبک هویت سردرگم-اجتنابی برخوردار بودند و فاقد ویژگی‌های این سبک هویت بودند و متقابلاً افراد دارای سبک هویت سردرگم-اجتنابی از باورهای مذهبی ضعیفی برخوردار بودند. تعهد هویت که به معنای هویت شکل‌یافته و پایبندی به آن می‌باشد با باورهای مذهبی ارتباط مثبت معناداری دارد و در عین حال با بحران هویت ارتباط منفی معناداری دارد. با ثبات مفهوم خود بحران هویت کمتر می‌شود (جانسون و کیمبرلی، ۲۰۱۱). به عبارتی افراد دارای باورهای مذهبی نسبت به هویتی که با شناخت و آگاهی کسب کرده‌اند و به آن ثبات بخشیده‌اند متعهدند و به راحتی آن را دستخوش تغییرات قرار نمی‌دهند.

فرضیه سوم مبنی بر وجود تفاوت در باورهای مذهبی دانشجویان دختر و پسر تأیید گردید و پسران از باورهای مذهبی بالاتری نسبت به دختران برخوردار بودند، اما این یافته‌ی پژوهش با نتایج خداپناهی و خوانین زاده (۱۳۷۹) مغایرت داشت. این محققان به این نتیجه رسیده بودند که دختران نسبت به پسران به مسائل مذهبی گرایش بیشتری دارند. دلیل تفاوت در نتایج، شاید مربوط به تفاوت در ابزار به کارگیری در دو پژوهش یا شرایط متفاوت زمانی اجرا باشد.

از نتایج مطالعه می‌توان استنباط کرد که هرچند عوامل متعددی در بروز و شکل‌گیری بحران هویت نقش دارند، اما باورهای مذهبی نقش انکارناپذیری در پیشگیری از بحران هویت دارند. با تقویت این ارزش‌های مذهبی در جوانان و معرفی منابع صحیح دینی برای کسب آگاهی از ارزش‌های اصیل قرآنی و در نتیجه دستیابی به باورهای ناب و استوار مذهبی می‌توان به دانشجویانی که در تعامل با دنیای وسیع ارتباطات اجتماعی حقیقی و مجازی هستند کمک کرد تا با پرورش هویت صحیح اسلامی و تعهد نسبت به هویت شکل‌یافته از خطراتی همچون بحران هویت مصون بمانند. به دلیل این که این پژوهش بر روی نمونه‌ای کوچک از دانشجویان دانشگاه یزد انجام شده است، به پژوهشگران علاقمند پیشنهاد می‌گردد تا این متغیرها را بر روی نمونه‌های وسیع‌تر مورد بررسی قرار دهند تا امکان تعمیم‌پذیری نتایج فراهم گردد.

منابع

- اکبری، بهمن. (۱۳۸۷). بحران هویت و هویت دینی. پیک نور، ۶، ۲۳۱-۲۱۹.
- بخشایش، علیرضا و رضایی‌مقدم، مریم. (۱۳۹۰). رابطه دینداری و خودشناسی با شکل‌گیری هویت. معرفت، ۲۰، ۴، ۱۳۲-۱۱۷.
- خداپناهی، محمدکریم و خوانین زاده، مریم. (۱۳۷۹). بررسی نقش ساخت شخصیت در جهت‌گیری مذهبی دانشجویان. مجله روان‌شناسی، ۴، ۱۴، ۲۰۳-۱۸۵.
- دهشیری، غلامرضا. (۱۳۸۴). بررسی رابطه دین‌داری و بحران هویت در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان یزد. فصلنامه تعلیم و تربیت. ۲۱، ۲، ۸۷-۹۸.
- رجایی، علیرضا؛ بیاضی، محمد حسین و حبیبی‌پور، حمید. (۱۳۸۸). باورهای مذهبی اساسی، بحران هویت و سلامت عمومی جوانان. روان‌شناسی تحولی (روان‌شناسان ایرانی)، ۲۲، ۱۰۸-۹۷.
- شرفی، محمدرضا. (۱۳۸۷). جوان و بحران هویت. تهران: انتشارات سروش.

- Alisat, S., & Pratt, M. W. (2012). Characteristics of Young Adults' Personal Religious Narratives and Their Relation with the Identity Status Model: A Longitudinal, Mixed Methods Study. *An International Journal of Theory and Research*, 12, 29-52.
- Berzonsky, M.D. (1992). Identity style and coping strategies. *Journal of Personality*, 60, 771-788.
- Duriez, B., Luyckx, K., Soenens, B., & Berzonsky, M. D. (2012). A process-content approach to adolescent identity formation: examining longitudinal associations between identity styles and goal pursuits. *Journal of Personality*, 80, 135-161.
- Johnson, E. A., & Kimberly, J. N. (2011). Personality adjustment and identity style influences on stability in identity and self-concept during the transition to university. *An International Journal of Theory and Research*, 11, 25-46.
- Revell, L. (2008). Spiritual development in public and religious schools: a case study. *Religious Education*, 103, 102-118.
- Rossi, N. E., & Mebert, C. J. (2011). Does a Quarterlife Crisis Exist?. *Journal of Genetic Psychology*, 172, 141-161.